

ЩОДО ОБРАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ФОРМИ СУБ'ЄКТАМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ, ЯКІ НАДАЮТЬ ПОСЛУГИ У СФЕРІ ОСВІТИ

Дерев'янку Б.В.,

завідувач кафедри господарського та екологічного права
Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н., доцент

Наукову статтю присвячено дослідженню можливості обрання навчальними закладами організаційно-правової форми суб'єктів господарювання. Вказано на суперечливість законодавства і запропоновано використання у сфері освіти можливостей об'єднань підприємств та форм акціонерних товариств та товариств з обмеженою відповідальністю.

Ключові слова: суб'єкт господарювання, сфера освіти, організаційно-правова форма, об'єднання підприємств, акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю.

Научная статья посвящена исследованию возможности выбора учебными заведениями организационно-правовой формы субъектов хозяйствования. Указано на противоречивость законодательства и предложено использование в сфере образования возможностей объединений предприятий и форм акционерных обществ и обществ с ограниченной ответственностью.

Ключевые слова: субъект хозяйствования, сфера образования, организационно-правовая форма, объединение предприятий, акционерные общества, общества с ограниченной ответственностью.

In relation to electing of legal form by economic entities, which give services in the field of education

The scientific article is devoted research of possibility of choice educational establishments of legal form of management economic entities. It was indicated on contradiction of legislation. The use in the field of education of possibilities of associations of enterprises and forms of joint-stock companies and companies limited liability was offered.

Keywords: economic entity, sphere of education, legal form, association of enterprises, joint-stock companies, companies limited liability.

Обрання організаційно-правової форми суб'єкта господарювання є важливим для навчального закладу (далі – НЗ), оскільки визначає особливості управління НЗ, прийняття рішень його керівними органами, походження джерел та розміри обсягів фінансування, порядок виділення та розподілу коштів тощо. За організаційно-правовою формою можливо провести класифікацію НЗ та інших суб'єктів. Необхідність такого дослідження зумовлюється також відсутністю єдиного погляду законодавця, теоретика і практика на організаційно-правову форму НЗ.

Правовий статус суб'єктів господарювання був предметом досліджень вітчизняних учених О.М. Вінник, О.П. Віхрова, С.М. Грудницької, Г.Л. Знаменського, О.Р. Кібенко, В.К. Мамутова, О.П. Подцерковного, Г.В. Пронської, В.В. Хахуліна, О.В. Шаповалової, В.С. Щербини та інших. Проте окремих складних досліджень питань щодо обрання організаційно-правової форми НЗ вони не проводили.

У зв'язку із зазначеним ціллю статті є визначення і пропозиція оптимальної організаційно-правової форми для суб'єктів господарювання, що надають послуги у сфері освіти, яка максимально сприятиме захисту їх інтересів.

Отже, спочатку необхідно визначитися із наявністю можливості обрання організаційно-правової форми. У цьому зв'язку дослідник правовідносин у медичній сфері – В. Пашков зазначає, що аналіз природи закладів охорони здоров'я дозволяє розрізнити їх не лише за формою власності, обсягом надання медичної допомоги або медичних та фармацевтичних послуг, а й за організаційно-правовою формою [1, с. 15]. Заклади охорони здоров'я можуть існувати у вигляді суб'єктів усіх форм власності, що передбачені ГК України, та у будь-якій організаційно-правовій формі. Але, на жаль, Основи законодавства України про охорону здоров'я в цьому питанні суперечать ГК України та передбачають (ст. 17) [2] наявність лише індивідуальної підприємницької діяльності в галузі охорони здоров'я [1, с. 15]. Щось аналогічне відбувається й у сфері вищої освіти. Тільки різниця полягає у тому, що індивідуальне підприємництво у цій сфері взагалі законодавством не регулюється. Хоча, з іншого боку, навчальні заклади (далі – НЗ) часто бувають обмежені у вільному обранні організаційно-правової форми. Є й суперечності практики із законодавством. Так, не зважаючи на те, що МОМолодьспорт України вважає, що всі приватні ВНЗ повинні у теперішній час функціонувати в організаційно-правовій формі приватного закладу (виражаючись термінологією ЦК України – установи), яка характеризує їх як некомерційні організації, в реальній дійсності такому статусу відповідає лише приблизно 15% від їх загальної кількості. Близько 25% приватних ВНЗ до сьогодні цілком легально функціонують у формі господарських товариств (головним чином як ТОВ), приблизно 20% таких ВНЗ є «невпізнаними» з точки зору їх організаційно-правової форми, близько половини приватних ВНЗ хоча за документами і даними статистичного обліку мають форму приватного закладу (установи), фактично діють як господарські товариства. Абсурдність такої ситуації, на переконання І.М. Острівного, викликає здивування, адже згідно із затвердженою Указом Президента України у 2002 році Національною доктриною розвитку освіти, одним із базових принципів фінансування вітчизняної освіти є забезпечення економічної доцільності всіма НЗ на засадах неприбутковості (пункт 26) [3, с. 399].

У Законі України «Про вищу освіту» статтею 23 «Правовий статус ВНЗ» передбачено наявність статусу юридичної особи, відокремленого майна, права виступу у суді, бути засновником, обов'язок ВНЗ державної і комунальної форм власності мати кількість студентів, прийнятих на перший курс на навчання за державним замовленням, не менше ніж 51 відсоток від загальної кількості студентів, прийнятих на навчання на перший курс [4]. Важливим на сьогодні правом акредитованих ВНЗ є право

створювати навчальні та навчально-науково-виробничі комплекси, які є добровільними об'єднаннями зі збереженням статусу юридичних осіб за учасниками. Це право передбачено пунктом 3 названої статті 23 Закону України «Про вищу освіту» [4].

На основі цієї та інших норм законодавства в якості однієї із форм науково-господарських об'єднань є створення при ВНЗ і наукових установах інноваційних структур, які у світовій практиці одержали назву наукових або технологічних парків. Сьогодні у найбільш розвинених країнах світу існують та успішно функціонують сотні таких структур, і їхня кількість безупинно зростає [5, с. 83].

Крім технопарків можливе утворення так званих освітніх кластерів, навчально-виробничих комплексів та інших об'єднань підприємств. Російськими вченими пропонується утворення саме освітніх кластерів. Головна їх відмінність від навчально-виробничих комплексів полягає у ринковому механізмі управління ними, який утворюється знизу, за ініціативою самих установ професійної освіти і підприємств. Кластерна система безперервної професійної освіти інтегрує освітні процеси, що реалізуються у загальноосвітніх школах, НЗ систем початкової професійної освіти, середньої професійної освіти, вищої професійної освіти, післявузівської освіти, а також системи післядипломної освіти та навчання. Тому виходи (освітні результати) однієї підсистеми системи безперервної професійної освіти є або можуть слугувати входами для іншої підсистеми [6, с. 60-61].

Різні об'єднання підприємств у сфері освіти утворюються та діють і в інших країнах. Так, нова система фінансування вищої освіти у ПНР стимулює консолідаційні процеси в державному і недержавному секторах. Як свідчать результати аналізу, існуюча подрібнена система державних ВНЗ дуже неефективна. Співіснування в одному місті двох або більше державних ВНЗ, які не конкурують між собою (оскільки отримують соціальні кошти) і пропонують навчання у тих самих чи споріднених наукових галузях і напрямках, не вирішує питань якості підготовки кадрів. Об'єднання їх в один ВНЗ стало наслідком зменшення коштів на утримання і, що найважливіше, підвищення якості навчальної пропозиції й рівня наукових досліджень. Упорядкування системи вищої освіти в Польщі охоплює також філії, відокремлені підрозділи і периферійні навчально-консультативні пункти, у яких пропонується навчання [7, с. 271]. Модель управління, що характерна для громадсько-державних університетів США, які мають статус громадських об'єднань, проте окремі сфери їх діяльності (кадрова політика, капітальне будівництво) регулюються державою. Прикладом такої моделі слугує штат Північна Дакота з єдиною університетською системою або штат Кентуккі, в якому кожен університет є окремим громадським об'єднанням. В обох випадках влада штатів контролює деякі види діяльності ВНЗ, наприклад, капітальне будівництво. Університет Вісконсіна має статус громадської корпорації, проте всі його капітальні проекти курируються Департаментом штату Вісконсін з питань управління, а всі співробітники, крім викладацького складу, є державними службовцями [8, с. 6-7]. Університетська система штату Меріленд вважається громадським об'єднанням, проте коледж Святої Марії, який входить до цього об'єднання, виконує певні вимоги щодо прозорості та відповідальності і користується більшою автономією, ніж інші заклади освіти. У штаті Колорадо впроваджено аналогічну політику, відповідно до якої ВНЗ укладають угоди з владою штату й отримують додаткову незалежність [8, с. 7]. Отже, статус НЗ у США не є однозначно визначеним. Вони можуть бути структурними елементами об'єднання, самостійними комерційними або некомерційними суб'єктами господарювання.

На думку О.В. Куцурубової-Шевченко оптимальною організаційно-правовою формою інтеграції наукової діяльності з виробництвом є господарське об'єднання, в якому провідною ланкою є ВНЗ [9, с. 208]. Така думка є цікавою, проте нежиттєздатною. Так, інтеграція науки з виробництвом у господарському об'єднанні є ефективною. Проте керівництво з боку ВНЗ зведе навіть зусилля зі створення такого об'єднання нанівець. По-перше, ВНЗ є неприбутковою організацією. А тому не зможе ефективно керувати або координувати діяльність комерційних суб'єктів господарювання. По-друге, ВНЗ не є виробником кінцевої продукції об'єднання. Наукові розробки лабораторій ВНЗ будуть реалізовувати інші суб'єкти господарювання. По-третє, як показує негативний досвід ПФГ, створення таких об'єднань не відбудеться, оскільки на першому місці в об'єднанні повинна бути фінансово-кредитна установа або банк [10, с. 139-141].

В Україні невеликі ВНЗ уже сьогодні змушені об'єднуватися із собіподібними щоб врятуватися на ринку надання освітніх та інших послуг. Цей процес поступово розпочинається в Україні. У таких випадках перед власниками майна невеликих приватних ВНЗ гостро постає завдання із забезпечення своїх майнових прав. При утворенні об'єднання підприємств або нового великого ВНЗ об'єктивно постають питання, пов'язані із керівництвом ним [11; 12].

Найбільш важливим є питання відносно обрання організаційно-правової форми новим суб'єктом господарювання. Ця форма повинна стояти на захисті інтересів міноритарних учасників.

Згідно із Законом України «Про вищу освіту» ВНЗ є неприбутковою організацією. На це непрямом вказує норма частини 1 статті 63 Закону, адже господарювання на основі права оперативного управління свідчить про здійснення некомерційної діяльності [4].

Крім цього неприбутковий характер діяльності ВНЗ III та IV рівнів акредитації підтверджує норма статті 157 «Оподаткування неприбуткових установ та організацій» Податкового кодексу України, якою зазначено, що «Ця стаття застосовується до неприбуткових установ та організацій, зареєстрованих згідно з вимогами законодавства та внесених органами державної податкової служби в

установленому порядку до Реєстру неприбуткових організацій та установ, які є: ... б) ...громадськими організаціями, створеними з метою надання реабілітаційних, фізкультурно-спортивних для інвалідів (дітей-інвалідів) та соціальних послуг, правової допомоги, провадження екологічної, оздоровчої, аматорської спортивної, культурної, просвітньої, освітньої та наукової діяльності...; науково-дослідними установами та вищими навчальними закладами III - IV рівнів акредитації, внесеними до Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави» [13]. Тобто з цієї норми випливає, що ВНЗ III-IV рівнів акредитації є неприбутковими установами та організаціями. Проте від сплати податку на прибуток вони будуть звільнені за умови внесення їх до Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави та до Реєстру неприбуткових організацій та установ.

На погляд згаданого І.М. Острівного з метою нормативного закріплення виключно некомерційного статусу вітчизняних приватних ВНЗ в законодавстві України повинні бути передбачені три допустимі для них організаційно-правові форми суб'єктів некомерційного господарювання: перша – форма традиційної установи, що фінансується власником за кошторисом; друга – форма автономної установи, прийнята, головним чином, для приватних ВНЗ, що діють на засадах самофінансування; третя – форма некомерційного партнерства, що пристосована для надання освітніх послуг в специфічних галузях діяльності [3, с. 404]. Проте аргументації, що наводиться автором, явно недостатньо. Форму установи, що фінансується власником, пропонується реанімувати з ЦК України 1993-2003 років [3, с. 402]. Якщо навіть автори ЦК України 2003 року не взяли на озброєння цю форму, яка відсутня у ГК України, то навряд чи вона необхідна. Організаційно-правову форму некомерційного партнерства автор пропонує просто перенести з російського досвіду [3, с. 403]. Уявляється, що це буде простим повтором із застосуванням інших термінів наявної у ГК України форми некомерційного суб'єкта господарювання.

Форму автономної установи автором також пропонується імплементувати з російського досвіду. Проте сам автор зазначає, що з позицій чинного українського законодавства російська конструкція автономної некомерційної організації виявляється охопленою передбаченим ЦК України поняттям установи приватного права [3, с. 403]. Тому навіщо запроваджувати нову назву уже наявному явищу? І взагалі незрозуміло, що саме зміниться у правовому статусі ВНЗ після запровадження цих трьох організаційно-правових форм незрозуміло чого (не суб'єктів господарювання, оскільки автором не пропонується визначити їх у ГК України; не юридичних осіб, оскільки терміни «форми або види юридичних осіб» є невірними і неприпустимими у правовій науці через кілька причин, розгляд яких не є предметом дослідження у цій статті). Хоча саме намагання автором віднайти шляхи усунення неузгодженостей між вимогою Закону України «Про вищу освіту» щодо утворення ВНЗ у формі некомерційного суб'єкта господарювання та господарською практикою викликає підтримку.

Зараз незважаючи на неприбутковість ВНЗ утворюються у різних організаційно-правових формах: у формі АТ, ТОВ, приватних, державних (казенних), комунальних підприємств, підприємств з іноземними інвестиціями, іноземних підприємств та ін. На можливість ВНЗ обирати організаційно-правову форму крім названої норми Закону України «Про вищу освіту» вказує пункт 7 статті 19 Закону України «Про освіту» [14].

Отже, у випадку утворення великого навчального комплексу у формі об'єднання підприємств його учасники - невеликі ВНЗ добровільно віддадуть частину своєї компетенції об'єднанню. І скоріше за все, що вплив цих ВНЗ на більшість питань організації та діяльності освітнього об'єднання підприємств у формі асоціації, корпорації, а тим більше концерну, – буде мінімальним.

Зручно було б утворити новий суб'єкт господарювання у формі приватного АТ, акціонерами якого стануть власники майна невеликих ВНЗ. У такому випадку кількість акцій у кожного акціонера залежатиме від вартості належного їм майна. Тому зрозуміло, що власники невеликих ВНЗ одразу не стануть мажоритарними акціонерами, а отже піднята проблема не вирішиться. Також при усіх позитивах організаційно-правової форми АТ загроза «рейдерства» є найбільш вірогідною саме для цієї форми господарювання. Тому краще її мінімізувати ще на стадії утворення нового суб'єкта господарювання. Іншими словами, утворення АТ містить у собі загрозу.

Привабливішим виглядає утворення нового великого ВНЗ у формі ТОВ. У такому випадку сукупність прав та обов'язків його учасників визначається положеннями статуту. У ньому можна передбачити, що при ухваленні стратегічних рішень з організації діяльності усього великого ВНЗ чи навчального комплексу, потрібна одноголосність або кваліфікована більшість. Якщо ці стратегічні питання закріпити у статуті, а також вказати, що внесення змін до статуту можливе лише після згоди усіх учасників, – то загроза «рейдерства» так само, як і загроза майновим правам учасників даного ТОВ мінімізується.

Крім утворення навчального комплексу у формі ТОВ у якості ефективного засобу захисту майнових прав власників майна невеликих ВНЗ можна розглядати утворення одночасно кількох суб'єктів господарювання (скажімо, у формі ТОВ). Право на підприємницьку діяльність, закріплене статтею 42 Конституції України [15], та принцип свободи підприємницької діяльності у межах, визначених законом, закріплений статтею 6 ГК України, цього не забороняє [2]. Утворені суб'єкти господарювання будуть виготовляти та реалізовувати продукцію, надавати послуги чи виконувати

роботи у різних сферах господарювання. При цьому або найбільша частка майна (контрольний пакет акцій) цих суб'єктів буде почергово належати різним засновникам - власникам майна реорганізованих невеликих ВНЗ; або управління кожним із цих суб'єктів буде здійснюватися різними засновниками. Скажімо власниками майна чотирьох невеликих ВНЗ на їх основі утворюється один великий ВНЗ, а також магазин, салон краси та кафе. І кожен із чотирьох засновників цих суб'єктів господарювання має вирішальний вплив на один із суб'єктів. У цьому випадку, по-перше, засновники диверсифікують ризики; а по-друге, стримають один одного від зловживань своїми можливостями [11; 12].

Отже, якщо реформування не відбудеться під контролем держави, то невеликі ВНЗ самостійно реорганізуються у великі освітні комплекси, що відповідатимуть ліцензійним вимогам та сучасним європейським стандартам. Майнові права власників майна невеликих приватних ВНЗ найбільш ефективно можна захистити господарсько-правовими засобами – утворенням господарських об'єднань підприємств в організаційно-правовій формі асоціацій або корпорацій, великих АТ, ТОВ, взаємопов'язаних або асоційованих підприємств. Запропоновані форми повинні сприяти захисту одного власника майна від інших.

Схожий та одночасно відмінний статус із суб'єктами господарювання у сфері освіти мають суб'єкти у галузі медицини. Там серед учасників господарсько-договірних відносин із суб'єктами господарювання як контрагентами можна виокремити кілька груп некомерційних суб'єктів господарювання, що фінансуються з різних джерел, є негосподарюючими суб'єктами у структурі органів виконавчої влади – МОЗ України, у структурі органів виконавчої влади та місцевого самоврядування; а також і комерційними суб'єктами у вигляді державних та комунальних фармацевтичних підприємств та як господарюючі суб'єкти медичної та фармацевтичної практики [16, с. 38]. У зв'язку із цим виникає питання: чому суб'єктам господарювання у сфері медицини дозволено мати статус підприємця, а схожим із ними суб'єктам господарювання, що надають послуги у сфері освіти, дозволено лише здійснення некомерційного господарювання? При цьому потенційна суспільна небезпека від порушень правил та законодавства при наданні медичних послуг є більшою, ніж при наданні освітніх послуг. Таке порівняння є черговим аргументом на користь скасування виключно некомерційного статусу ВНЗ.

Безумовно, обрана організаційно-правова форма суб'єкта, що надає послуги у сфері освіти, є чи не найголовнішим елементом правового статусу. І тут ми визначилися, що оптимальними формами, які можна рекомендувати зокрема потенційним приватним НЗ, є ТОВ, АТ або об'єднання підприємств.

Отже, на основі викладеного у статті можна зробити наступні висновки. На сучасному етапі найбільш ефективними організаційно-правовими формами для НЗ є АТ, ТОВ або об'єднання підприємств. Для власників невеликих приватних НЗ ефективним може бути утворення асоційованих підприємств з перехресним володінням контрольними пакетами акцій різними з них (при цьому не всі утворені асоційовані підприємства будуть НЗ). Вибрання такої організаційно-правової форми суб'єктів господарювання дозволить максимально захистити інтереси НЗ та власників їх майна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пашков В. Проблеми державного регулювання правовідносин у галузі охорони здоров'я / В. Пашков // Підприємництво, господарство і право. — 2006. — № 4. — С. 14—17.
2. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436—IV / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 18—22. — Ст. 144.
3. Острівний І.М. Моделювання організаційно-правових форм вищих навчальних закладів приватної форми власності / І.М. Острівний // Держава і право. — 2011. — Вип. 51. — С. 398—404.
4. Про вищу освіту : Закон України від 17 січня 2002 року № 2984—III / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 20. — Ст. 134.
5. Куцурубова-Шевченко О.В. Господарсько-правові проблеми функціонування державних вищих навчальних закладів / О.В. Куцурубова-Шевченко // Економіка та право. — 2009. — № 1. — С. 80—85.
6. Шорникова Н.Ю. Повышение квалификации специалистов в кластерной системе непрерывного образования / Н.Ю. Шорникова // Вестник Московского университета МВД России. Педагогические и психологические науки. — 2010. — № 5. — С. 58—61.
7. Карпуленко М. Аналіз сучасного стану кредитування та надання допомоги студентам вищих навчальних закладів Польщі / М. Карпуленко // Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президенті України. — 2010. — Вип. 1. — С. 266—272.
8. Баєва О.В. Державно-громадське управління якістю вищої освіти: досвід США / О.В. Баєва // Держава та регіони. — Серія : Державне управління. — 2010. — № 2. — С. 5—9.
9. Куцурубова-Шевченко О.В. Правові умови створення та діяльності господарських об'єднань за участі вищих навчальних закладів / О.В. Куцурубова-Шевченко // Правові проблеми взаємодії держави і бізнесу : Матеріали I Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., присвяч. 90-річчю СНУ ім. В. Даля (м. Луганськ, 3-10 лютого 2010 р.) / За загальн. редакц. О.В. Шаповалової. — Луганськ: Вид-во СНУ. 2010. — С. 207—210.
10. Дерев'янюк Богдан Володимирович. Правове регулювання створення та діяльності промислово-фінансових груп : Дис... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Донецький юридичний ін-т МВС України. — Донецьк, 2004. — 227 с.
11. Дерев'янюк Б.В. Забезпечення прав власників майна приватних ВНЗ при їх реорганізації / Б.В. Дерев'янюк // Форум права. — 2010. — № 4. — С. 286—291 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nbuu.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10dbvpir.pdf>.
12. Дерев'янюк Б.В. Щодо оптимальної організаційно-правової форми утворення великих навчальних комплексів / Б.В. Дерев'янюк // Сучасні проблеми правової системи України: збірник матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (28 жовтня 2010 р., м. Київ) / Київський ун-т права НАН України; [редкол.: Шемшученко Ю.С., Бошицький Ю.Л., Чернецька О.В. та інш.]. — Випуск 2. — К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2010. — С. 256—257.
13. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 року № 2755—VI / Верховна рада України // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 13—14, № 15—16, № 17. — Ст. 112.
14. Про освіту : Закон України від 23 травня 1991 року № 1060—XII / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 34. — Ст. 451.
15. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
16. Пашков В. Проблеми визначення учасників господарсько-договірних відносин у галузі охорони здоров'я / В. Пашков // Підприємництво, господарство і право. — 2006. — № 5. — С. 34—38.